

**ABORDĂRI MODERNISTE ȘI TEHNICI INOVATIVE ÎN CREAȚIA DE
PROFUNDIS PENTRU ACORDEON DE SOFIA GUBAIDULINA**

**MODERN APPROACHES AND INNOVATIVE TECHNIQUES IN THE
CREATION FOR ACCORDION DE PROFUNDIS BY SOFIA GUBAIDULINA**

SERGIU MÎRZAC¹⁵,

doctorand, lector universitar,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

DIANA BUNEA¹⁶,

doctor în studiul artelor, conferențiar universitar,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

CZU: [780.8:780.647.2]:781.6

Articolul este dedicat uneia dintre cele mai importante lucrări academice pentru acordeon din secolul XX – De profundis, semnată de Sofia Gubaidulina, compozitoare, care a marcat în mod esențial muzica academică contemporană. Oprindu-se asupra câtorva repere biografice ale celor mai importante etape din viața și creația compozitoare, autorul a analizat lucrarea în cauză, remarcabilă pentru abordarea inovativă a compozitoare, care a reconceptualizat sonoritatea instrumentului, descoperindu-i noi posibilități de exprimare, utilizând tehnici noi de interpretare. Astfel, acordeonul a fost plasat în

¹⁵ E-mail: serlem@mail.ru

¹⁶ E-mail: dianabunea@gmail.com

rândul celor mai interesante și de perspectivă instrumente muzicale în muzica contemporană. În acest sens, un rol esențial l-a avut și renumitul interpret Friedrich Lips, cu care a colaborat compozitoarea.

Cuvinte-cheie: Sofia Gubaidulina, *De profundis*, acordeon, tehnici componistice noi, abordare inovativă

The article is dedicated to one of the most important academic works for accordion, written in the 20th century – “De Profundis” by Sofia Gubaidulina, a composer that deeply marked the contemporary academic music. The author presented some biographical marks and the most important stages of her life and creation. He analyzed “De Profundis”, remarkable for the innovative approaches of Sofia Gubaidulina that offers a new conception of accordion sonority, discovering new expression possibilities of this instrument, using new performing techniques and placing it on a peer level with other academic musical instruments. Thus, the accordion becomes one the most interesting and perspective musical instruments in contemporary music. In this process, the famous performer Friedrich Lips had an essential role, collaborating with the composer.

Keywords: Sofia Gubaidulina, *De Profundis*, accordion, new composition techniques, innovative approaches

Introducere

Una dintre cele mai interesante compozitoare ale contemporaneității, deținătoare a numeroase și prestigioase premii și distincții – Sofia Gubaidulina – nu necesită o prezentare separată. Despre ea și creația sa au fost scrise numeroase articole, în special, peste hotare. Contribuția Sofiei Gubaidulina în componistica secolului XX este inestimabilă. Compozitoarea a scris creații în cele mai diverse genuri (este autoarea unor lucrări importante pentru orchestră simfonică și de cameră, vocal-corală, muzică de cameră și pentru instrumente solo), muzică pentru film etc., dezvoltându-și propriul stil și estetica muzicală. Este cunoscută pentru utilizarea tehnicilor inovative, profunzimea conținuturilor muzicii sale, creația ei fiind atribuită, în special, curentului avangardist. Fiind o persoană profund religioasă, s-a remarcat prin abordarea în detaliu a însăși noțiunii de religie, ca religio, ce presupune restaurarea relației omului contemporan cu Divinitatea prin intermediul artei. În articolul de față ne vom referi la una din creațiile reprezentative ale Sofiei Gubaidulina pentru această abordare.

Compozitoarea Sofia Gubaidulina: repere biografice

Compozitoarea Sofia Gubaidulina s-a născut în Republica Sovietică Socialistă Autonomă Tătară (acum Republica Tatarstan) din Uniunea Sovietică într-o familie mixtă: tatăl era de origine tătară, din regiunea Volga, iar mama – de origine rusă. Tatăl ei, Asgat Masgudovici Gubaidulin, era inginer, iar mama, Fedosia Fiodorovna Gubaidulina – profesoară. A fost pasionată de muzică și compoziție încă de la vârsta de 5 ani. A studiat compoziția și pianul la Conservatorul din Kazan, pe care l-a absolvit în 1954. Și-a perfecționat studiile la Conservatorul

din Moscova, în clasa de compoziție cu Nikolay Peyko, până în 1959, apoi – cu Vissarion Shebalin, până în 1963. Pentru succesele obținute a fost distinsă cu o bursă de merit – bursa lui I. Stalin. Sofia Gubaidulina a fost susținută și încurajată de D. Șostakovici, care a îndrumat-o să-și continue activitatea, în pofida afirmațiilor altor persoane, care considerau că direcția aleasă de ea este una „greșită”. Și-a exprimat viziunile moderniste în diverse creații pe care le-a compus pentru filme documentare și desene animate, inclusiv renumitul desen animat *Aventurile lui Mowgli* (după *Cartea Junglei* de Rudyard Kipling, 1967-1971).

La nivel internațional, S. Gubaidulina devine recunoscută la începutul anilor 1980 prin concertul pentru vioară, *Offertorium*, dedicat lui Gidon Kremer. În 1992, S. Gubaidulina emigrează în Germania, stabilindu-se la Hamburg, și devine membră a academiilor muzicale din Frankfurt, Hamburg și a Academiei de Muzică Regală din Suedia. În 2000, împreună cu Tan Dun, Osvaldo Golijov și Wolfgang Rihm, se oferă să compună la comandă pentru „Internationale Bach Akademie Stuttgart” o piesă pentru proiectul „Passion-2000”, proiect organizat și desfășurat pentru comemorarea lui Johann Sebastian Bach. În cadrul proiectului ea compune *Johannes-Passion*, în care se oglindește moartea și învierea lui Hristos – lucrare ce i-a marcat întreaga creație, una din cele mai importante semnate de ea până în prezent.

Preocupările pentru aflarea unor noi posibilități și tehnici timbrale ale S. Gubaidulina i-au îndreptat atenția spre instrumentele electronice și instrumentele populare rusești, care se bucurau în acea perioadă de o popularitate și de un progres tehnic nemaivăzut până atunci. Astfel, apar creații solo și de cameră, precum *De profundis* pentru acordeon, *Et expecto* – sonată pentru acordeon și *In croce* pentru violoncel și orgă sau acordeon.

O altă sferă de care s-a lăsat captivată compozitoarea este legată de instrumentele de percuție. De asemenea, a fost preocupată de experimentarea cu metode non-tradiționale de producere a sunetului și, așa cum am menționat deja, în combinații neobișnuite de instrumente, de exemplu, *Concerto* pentru fagot și corzi grave (1975), *Detto I* – sonată pentru orgă și percuție (1978), *The Garden of Joy and Sorrow* pentru flaut, harpă și violă (1980) și *Descensio* pentru 3 tromboane, 3 percuționiști, harpă, harpsicord/celesta și celesta/piano (1981).

Sofia Gubaidulina a fost pasionată de creația lui J.S. Bach și A. Webern. A fost influențată de Carl Jung și Nikolai Berdeiev. Prin intermediul creațiilor sale de factură avangardistă, încearcă să exprime lumea spirituală, lăuntrică a omului contemporan, asociate cu mișcarea spre divinitate, în căutarea idealului.

Deși s-a stabilit în Germania începând cu anul 1992, niciodată nu a uitat de unde a pornit, revenind cu regularitate acasă, în orașul Kazan, Republica Tătară, unde periodic sunt organizate

festivaluri și concursuri în onoarea ei. Anii 2000 au fost marcați de recunoașterea internațională a compozitoarei, care a primit premii și distincții de mare prestigiu, precum Ordinul de Merit al RFG (2002); Premiul Bach al orașului Hamburg (2007); Leul de Aur pentru întreaga carieră artistică, secția Muzică, la *Biennale* din Veneția (2013); Premiul Fundației BBVA, secția Muzică contemporană (2016) ș.a.

Colaborarea dintre Gubaidulina și Lips: apariția tehnicilor inovative la acordeon

Colaborarea dintre Sofia Gubaidulina și Friedrich Lips a început în 1975, atunci când cunoscutul compozitor și acordeonist rus Vladislav Zolotariov prezenta *Sonata Nr. 3* pentru acordeon la Uniunea Compozitorilor din Uniunea Sovietică, în interpretarea renumitului acordeonist-virtuoz Friedrich Lips. Execuția excepțională și tehnica componistică folosită de V. Zolotariov, în ansamblu cu capacitățile tehnice și timbrale ale acordeonului, care atunci se moderniza foarte rapid, au creat o impresie profundă asupra compozitoarei. Sofia Gubaidulina, fiind un reprezentant important al avangardismului sovietic, care în acea perioadă era în căutarea de noi mijloace de expresivitate, de noi capacități timbrale și de noi forme de exprimare în muzică, a decis să compună pentru acordeon, în strânsă colaborare cu F. Lips, care era nu doar un interpret de excepție, ci și un reformator cunoscut al tehnicilor de interpretare la acest instrument.

Astfel, ca rezultat al acestei colaborări, în 1978 apare prima creație pentru acordeon a compozitoarei – *De profundis*, dedicată lui F. Lips, care este și autor al redacției interpretative, și primul interpret al acesteia. Totodată, căutările în domeniul sonor și timbral au coincis și cu profunde transformări de ordin spiritual în viața compozitoarei – în această perioadă, întreaga activitate a Sofiei Gubaidulina era pătrunsă de aspectul religios, la vârsta de 40 de ani ea adoptând creștinismul. Astfel, în viziunea sa, acordeonul este un potențial purtător al ideilor simbolico-religioase. Dramaturgia creației, tehnica componistică, factura și abordările timbrale sunt pătrunse de simbolistica religioasă, iar expresivitatea, dinamica și articulația acesteia uimesc prin conținutul filozofic foarte profund. Este important de menționat faptul că pentru a obține imagini artistice cât se poate de realiste și efecte sonore cât se poate de naturale, S. Gubaidulina, la îndemnul lui F. Lips, a folosit în premieră tehnici și mijloace inovative de emiteră a sunetului și anume:

- *glissando* netemperat – mijloc tehnic și de expresivitate absolut nou, ce reprezintă prima utilizare a micro-cromaticii la acordeon;
- butonul de aer folosit pentru redarea respirației, a suspinului;

- tehnica specifică a utilizării registrelor.

„Astfel, abordând pentru prima dată acordeonul – instrument care nu face parte din orchestra simfonică, care nu se afla în tradiția academică europeană, Sofia Gubaidulina l-a preschimbat, acesta devenind de nerecunoscut, tratându-l în mod diametral opus rolului obișnuit al acestui instrument (...). În interpretarea Sofiei Gubaidulina acordeonul este un purtător de idei simbolico-religioase, legate de Occident și de catolicism” [trad. n., 1 p. 219-220] – arată V. Holopova în monografia sa despre compozitoare. În *De profundis* autoarea tratează acordeonul ca pe o micro-orgă, totodată, datorită inovațiilor apărute în urma colaborării cu F. Lips, lărgindu-i posibilitățile expresive.

De menționat, că colaborarea artistică dintre Sofia Gubaidulina și Friedrich Lips a fost destul de fructuoasă – pe lângă lucrarea menționată, compozitoarea a mai semnat *Șapte cuvinte* (1982), sonata pentru acordeon solo *Et exspecto* (1986) și concertul pentru acordeon și orchestră *Sub semnul Scorpionului* (2003). Tehnicile inovative specifice doar acordeonului, utilizate de autoare, au fost preluate de alți compozitori și sunt pe larg răspândite până în zilele noastre.

***De profundis*: dramaturgia componistică și sfera de imagini plastice în contextul inovațiilor tehnice la acordeon**

Textul Psalmului 129, după care a fost compusă lucrarea, este axat pe cele mai tainice sentimente și adâncimi ale sufletului uman, unde sălășluiește speranța către marea milă a lui Dumnezeu, către lumină, pace și bucurie, către împlinirea sufletească. Îl reproducem aici integral: „Dintru adâncuri am strigat către Tine; Doamne! Doamne, auzi glasul meu! / Fie urechile Tale cu luare-aminte la glasul rugăciunii mele. De Te vei uita la fărădelegi, Doamne, Doamne, cine va suferi? Că la Tine este milostivirea. / Pentru numele Tău, Te-am așteptat, Doamne; așteptat-a sufletul meu spre cuvântul Tău, Nădăjduit-a sufletul meu în Domnul, din straja dimineții până în noapte. Din straja dimineții să nădăjduiască Israel spre Domnul. Că la Domnul este mila și multă mântuire la El / Și El va izbăvi pe Israel din toate fărădelegile lui” [2].

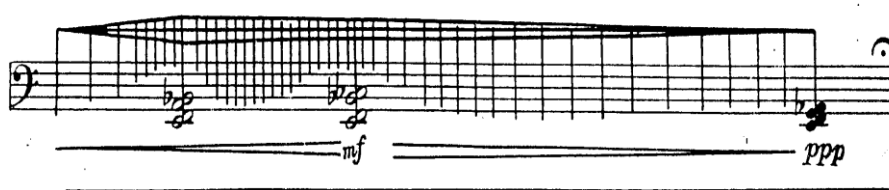
În opinia V. Holopova, tematica psalmului 129, care constituie suportul ideatic și plastic al creației, este una general-umană. Și chiar dacă „psalmul nu reprezintă o linie de subiect sau un program al piesei Sofiei Gubaidulina, totuși, în această creație și-a găsit reflectare conținutul simbolic, spiritual al acestuia. Compozitoarea creează imaginea suferințelor umane” [trad. n., 1 p. 220].

De profundis este o lucrare monopartită și poate fi împărțită în trei compartimente – „perioade de dezvoltare” (termen de V. Holopova, 1 p. 220), fiecare sfârșindu-se cu un *Coral* în

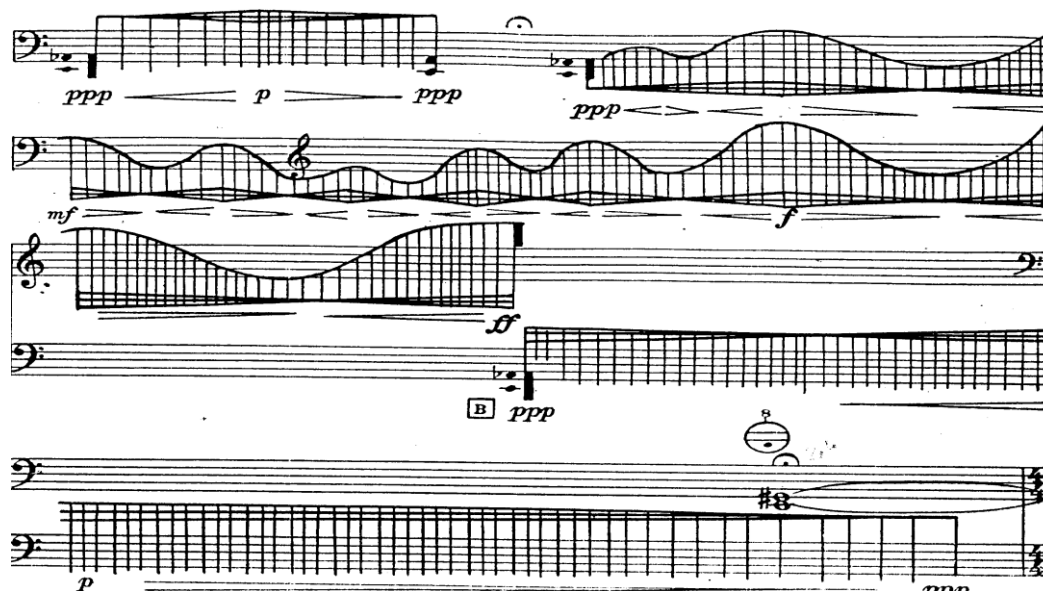
factură acordică. Cele trei perioade de dezvoltare conțin trei imagini contrastante, realizate prin noile tehnici de emiterie a sunetului și de interpretare la acordeon, care este tratat aici ca „exponent” al sufletului uman:

- **imaginea suferinței** – redată prin tremolo de lungă durată, *glissando*-ul temperat și netemperat;
- **imaginea ascensiunii prin suferință** – redată prin intermediul diferitor mijloace tehnice ce presupun mișcarea din registrul grav al instrumentului spre cel acut;
- **imaginea speranței, pocăinței, smereniei** – redată printr-un *coral* în registrul înalt.

Prima perioadă de dezvoltare începe cu un *cluster* în registrul grav, interpretat liber pe plan ritmic, ce simbolizează „cutremurul lăuntric”:

Aici se desfășoară patru „etape” ale suferinței, care sunt separate de cezuri și de fermată. Aceste patru etape se succed conform ordinii șirului *Fibonacci*, element frecvent utilizat în creația S. Gubaidulina (fiecare număr reprezintă suma a 2 numere precedente). Nu este indicată măsura și nici formula ritmică. Mijlocul tehnic utilizat este *tremolo*, intensitatea căruia este indicată de autor. După imaginea „suferinței”, urmează primele încercări spre „ascensiune”, care sunt redată prin intermediul *glissando*, interpretat cu pumnul pe claviatură. Această mișcare trece în prima consonanță a creației – terța mare *mi-sol diez*.

Ulterior, „ascensiunea” este redată prin intermediul acordurilor pe secunde în mișcare ascendentă. Pentru prima dată în creație aici apare măsura 4/4, $\frac{3}{4}$, 4/4, $\frac{3}{4}$, 2/4, $\frac{3}{4}$ ș.a.m.d. În fiecare dintre măsurile 3-6 sunt indicații dinamice detaliate. Apoi urmează un *crescendo* continuu care pregătește culminația primului cerc de dezvoltare ce începe în măsura 11 și se încheie cu un *subito-piano*, care reprezintă începutul coralului. Acesta este expus prin intermediul acordurilor majore paralele în mâna stângă, pe fundalul căruia apare un contrapunct figurativ în registrul acut ce presupune o creștere dinamică și emoțională.

Cea de-a doua perioadă de dezvoltare începe cu noi „suferințe”, care sunt expuse prin intermediul acordurilor interpretate, „vibrând” izbitor, *glissando*-ului și a tritonurilor. „Ascensiunea” este redată prin terțe cromatice (ce reprezintă simbolul crucii în această lucrare) ce se rezolvă în intervale mai largi de sextă, septimă.

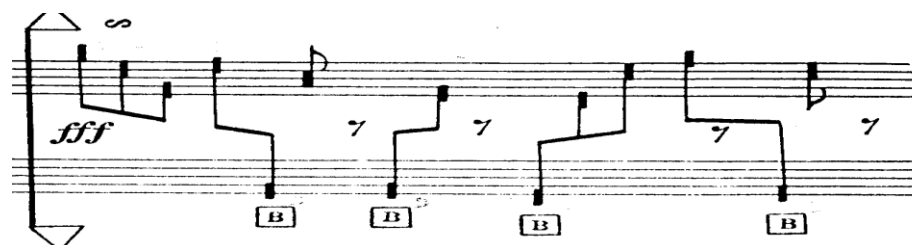
Urmează o dezvoltare care este accentuată prin schimbul metrului în fiecare măsură, iar nuanțele dinamice și articulația este indicată de autor în interiorul fiecărei măsuri. Pentru a agita și intensifica mișcarea spre culminație, autorul folosește *accelerando*. Noua „ascensiune” este pregătită de *glissando* cu *cluster*, fiind redată prin intermediul unor figurații la ambele mâini, care sunt asemănătoare contrapunctului din *coralul* din prima perioadă de dezvoltare. Vectorii mișcărilor dinamice și de dezvoltare sunt direcționați în sus pe diapazonul instrumentului. În aceste configurații la mâna stângă, accentuate de *triluri* se evidențiază o nouă etapă de „ascensiune”, pe fundalul doimilor și al cvintoletelor, care asigură mișcarea ascendentă. În următorul fragment aceste *triluri* trec consecutiv din mâna dreaptă la mâna stângă și apoi, concomitent, în ambele mâini.

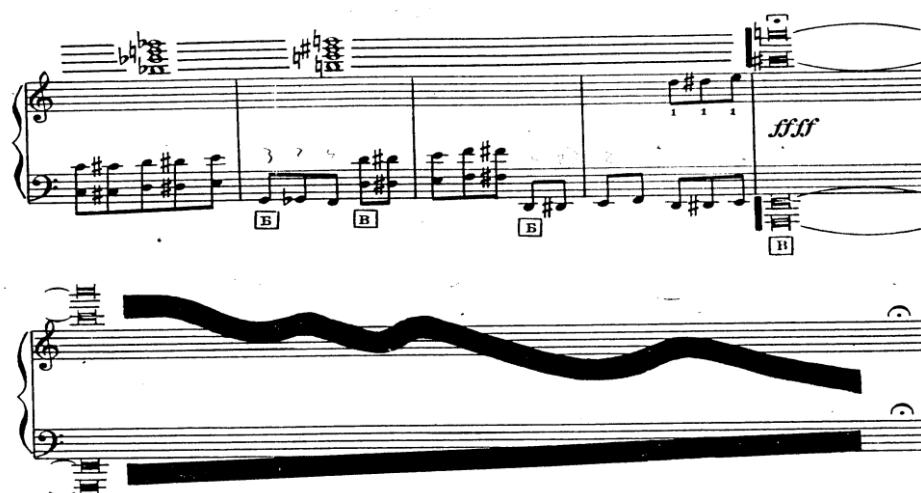
c 6133 κ

Trilurile din mâna stângă sunt accentuate cu octave, care au, la început, o mișcare descendentă, apoi – ascendentă, ceea ce duce la o culminație explozivă, exprimată printr-o cadență bazată pe salturi.

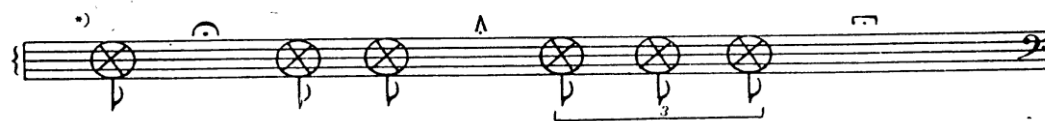

Cea de-a doua perioadă de dezvoltare se încheie iarăși cu un coral de o intensitate culminativă excepțională, bazat pe cvartsextacorduri paralele, îmbinate cu figuri melodice în registrul grav. După dublul *cluster* la dinamica *ffff*, urmează mișcarea descendentă pe întreg diapazonul claviaturilor ambelor mâini, care reduce treptat intensitatea sunetului și a culminației în cezura-fermata.

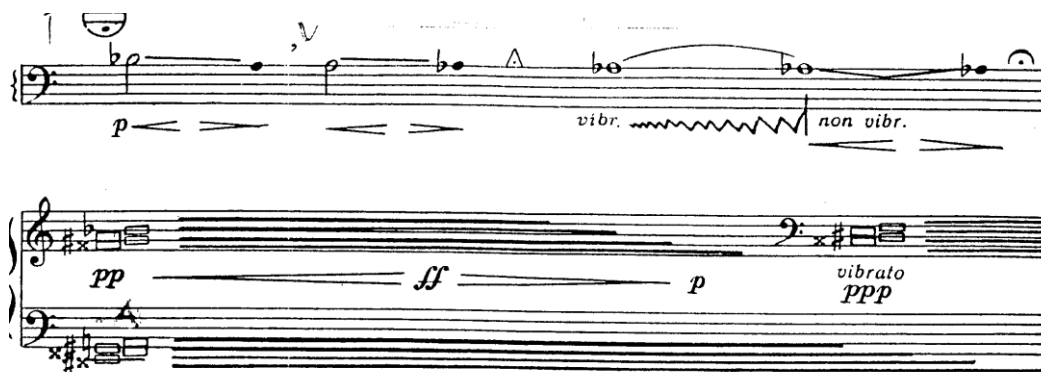
În cea de-a treia perioadă de dezvoltare are loc premiera efectelor timbrale noi specifice acordeonului. „Suspinul”, „răsuflarea”, „suferința” sunt redată prin intermediul:

- Butonului de aer al acordeonului:

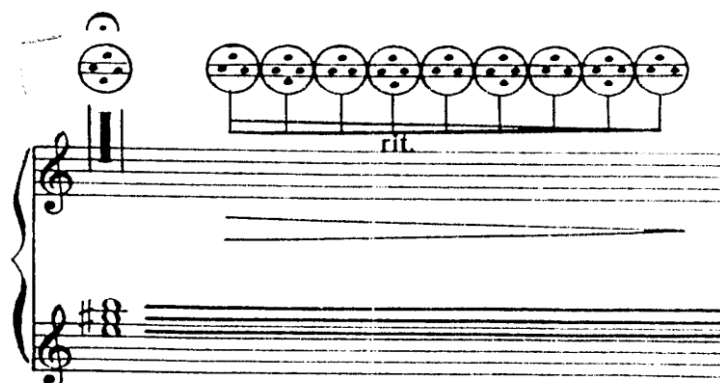

*) Нажимать клавишу отдушкина в указанном ритме.

- Al *glissando*-ului netemperat:

- Prin tehnica specifică de utilizare a registrelor:

Dramaturgia celei de-a treia perioade de dezvoltare corespunde denumirii Psalmului 129: „Cântecul ascensiunii”. O melodie interpretată în hașurile *legato*, *non-vibrato*, într-un ambitus extrem de mare, de la octava mare până în octava a treia, marcată de o expresivitate rară și accentuată prin sexte ascendente, asemănătoare melodiei unei arii.

Coralul, spre care a fost îndreptată dramaturgia piesei, este pregătit de un „tremolo” agitat, astfel încât trisonurile majore răsună ca un contrapunct expresiv. În ambele mâini sunt folosite *glissando*-uri din consonanțe, spre *clusterul*, interpretat de la *piano* spre *fortissimo*, care

demonstrează că imaginea artistică a *clusterului* este superioară imaginii trisonurilor – elemente de bază ale coralului. Pentru toate trisonurile este indicată dinamica *piano*, iar pentru *cluster* – *forte* cu ulteriorul *crescendo*.

Tot aici se folosește un mijloc tehnic de expresivitate specific doar acordeonului – acordul luat în mână dreaptă se interpretează pe o durată lungă și, fără a întrerupe sau a scoate mâna de pe claviatură, se schimbă registrele în diferite combinații, după care urmează *diminuendo* ce presupune o degajare a energiciei.

The image displays three systems of musical notation for an accordion. The first system features a diagram of the right-hand keys above a staff with a long note and a crescendo. The second system shows a staff with a long note and a diminuendo. The third system shows a staff with a long note and a diminuendo, marked 'poco rubato'.

Este important de menționat faptul că acordul E-dur (considerat centru tonal al creației), care reiese din culminația celei de-a treia perioade de dezvoltare, răsună până la sfârșitul creației. Pe fundalul acestui acord iarăși revin configurațiile din prima perioadă de dezvoltare, însă, spre deosebire de aceasta, aici ele au o altă încărcătură energetică și anume – presupun liniște și calm, fapt ce prefigurează un deznodământ optimist al lucrării.

Concluzii

Concepția dramaturgică a lucrării *De profundis* se află în strânsă concordanță și este determinată de specificul acordeonului. În unul din interviurile sale, Friedrich Lips mărturisea, că Sofia Gubaidulina „a simțit în acest instrument mic o sonoritate universală” [trad. n., 3]. Astfel,

autoarea nu a utilizat doar tehnici inovative de interpretare la acordeon, care au oferit acestui instrument noi perspective în muzica academică în cea de-a doua jumătate a secolului XX, ci și a reconceptualizat esența sonoră a acestuia, descoperindu-i noi posibilități de exprimare, fapt ce l-a plasat pe cele mai prestigioase scene ale lumii. Realizările autoarei nu ar fi fost posibile fără contribuția unor mari interpreți precum Friedrich Lips, care, prin măiestria sa, a adus acordeonul pe cele mai înalte culmi artistice.

Noua abordare și noile tehnici au fost preluate în componistica universală, iar numeroși compozitori le-au utilizat în creația lor. Astăzi, posibilitățile interpretative ale acordeonului s-au lărgit și datorită inovațiilor ce țin de tehnicile digitale. Aportul inestimabil al compozitoarei Sofia Gubaidulina constă însă, în primul rând, în abordarea spirituală a acestui instrument, în tratarea acordeonului ca un exponent al esenței sufletului uman, care poate exprima cele mai profunde trăiri, iar creația *De profundis* demonstrează cu prisosință acest fapt.

Referințe bibliografice

1. ХОЛОПОВА, В. *София Губайдулина*. Москва: Композитор, 2008. ISBN 5-85285-472-7.
2. Psalmul 129 [online]. In: *BIBLIAORTODOXA.ro*: [accesat 27 iun. 2020]. Disponibil: <https://www.bibliaortodoxa.ro/carte.php?id=65&cap=129>.
3. СЕГЕЛЬМАН, М. Мир начинается с «ля»: музыка Софии Губайдулиной как автопортрет композитора : [беседа с Фридрихом Липсом и Иваном Соколовым]. В: *Москва24*: [site]. 26 окт. 2016. [accesat 25 iun. 2020]. Disponibil: <https://www.m24.ru/articles/kultura/24102016/120080>.